

Not till pdf-utgåvan

Årsskriften Situne Dei, årgångarna
1942-1952, skannades in 2012 för Sig-
tuna Museums räkning.

(Obs att monografin Sigtuna Mariakyrka
1247-1947 räknas som en dubbelvolym,
1946-47, av Situne Dei.)

Avsikten med pdf-utgåvan är att göra de
vetenskapliga artiklarna tillgängliga.
Uppslag med enbart annonser har inte
tagits med.

/RE

SIGTUNA MARIAKYRKA

1247—1947

SIGTUNA FORNHEMS FÖRLAG

REDAKTION:

HOLGER ARBMAN

Årsbokens redaktör

WILHELM HOLMQVIST

ROLF HILLMAN

HALMSTAD 1947
MEIJELS BOKINDUSTRI

ALBERTUS PICTOR: *Korsfästelsescen med donatorsbild.*
Broderi från liturgisk ask.

Innehåll.

Förord	5
<i>Wilhelm Holmqvist</i> , Mariakyrkan och klostret.....	7
<i>Toni Schmid</i> , Om Sigtunabrödernas böcker och böner.....	45
<i>Aarno Maliniemi</i> , Grundandet av dominikankonventet i Åbo och dess förhållande till Sigtuna.....	83
<i>Agnes Geijer</i> , En textil 'målning'.....	96
<i>Carl-Allan Moberg</i> , Dominikanska musiktraditioner i medel- tidens Sverige.....	105
<i>Harald Fleetwood</i> , Några av de äldsta kända sigillen från Dominikanerklostret i Sigtuna.....	121

Förord.

När dominikanermunkarna med sina vita klädnader och svarta, kapuchongförsedda kåpor kommo till Sigtuna randades ett nytt skede i stadens historia. Dess ekonomiska storhetstid med handel på långt avlägsna länder var ett minne, dess andliga storhetstid bröt in, då bröder från Sigtuna kloster förmedlade kontakten med kontinentens stora lärdomscentra. Dominikanernas klosterskola i Sigtuna, en härd för bildning och vetenskap, skulle sträcka sitt inflytande långt utanför stadens trånga gränser. När Sigtuna Mariakyrka i år kan fira sitt 700-årsjubileum, har Sigtuna Fornhem önskat hugfästa detta minne med en skrift. Att i denna skrift endast behandla Mariakyrkan och dess inventarier skulle icke vara i dominikanerordens anda. Vid detta tillfälle vill man söka nå längre, få en aning om munkarnas andliga verksamhet, om livet inom kyrkans och klostrets murar. Det har därför varit Sigtuna Fornhems önskan, att denna minnesskrift skulle kunna bestå av en skildring av kyrkan samt dominikanernas insats på skilda områden av andlig verksamhet. Det fordras emellertid vittomfattande forskningar, innan man kan få en fullständig bild av Sigtunabrödernas liv och deras betydelse för bildningsväsende och vetenskap. Om därför denna minnesskrift ej har kunnat bli, vad Sigtuna Fornhem hade önskat, så är det dock vår förhoppning, att de skilda sidor av Sigtuna dominikanermunkars verksamhet, som här belysas genom i huvudsak nya forskningar, likväl skola giva läsaren en föreställning om den betydelse svartbrödrakungarna haft såsom andlig makt i vårt samhälle. Som en stark ström har den gått genom medeltidens liv.

Styrelsen för Sigtuna Fornhem önskar framföra sitt tack till alla dem, som bidragit till att denna minnesskrift kunnat utgivas, till de författare, som här publicera forskningar grundade på värdefullt primärmaterial samt till dem, främst Sigtuna kyrkoråd och stadsfullmäktige, som ekonomiskt möjliggjort minnesskriftens tryckning.

Sigtuna i september 1947.

För Stiftelsen Sigtuna Fornhem

HARRY CULLBERG.

Holger Arbman.

Mariakyrkan och klostret.

Av WILHELM HOLMQVIST.

När predikarebröderna av den helige Dominikus orden slog sig ned i Sigtuna, hade staden redan upplevt sin storhetstid. Det myllrande livet i stadens hamn och den idoga fliten hos hantverkare och köpmän hade efterträtts av ett lugnare tempo. Redan länge hade den mera klarseende kunnat märka, att Sigtunas saga som svenskt kommersiellt centrum var definitivt slut, och att nedgångens törnrosasår alltmera skulle komma att snärja sig omkring den lilla målarstaden. Men ännu stodo de mäktiga kyrkorna, vilka kunna räknas till de äldsta av sten uppförda templen i landet, som väl-taliga vittnesbörd om det gångna. Säkerligen får man även räkna med, att den andliga kraft, som dessa kyrkor samlade omkring sig, ännu var obruten och traditionen levande, när dominikanerna kommo dit. De skulle väl eljest näppeligen ha förlagt sin stiftelse till denna plats. I själva verket gick Sigtuna just genom klosterbrödernas ankomst en ny blomstringstid till mötes ehuru mera på det andliga och kulturella området än i världslig bemärkelse.

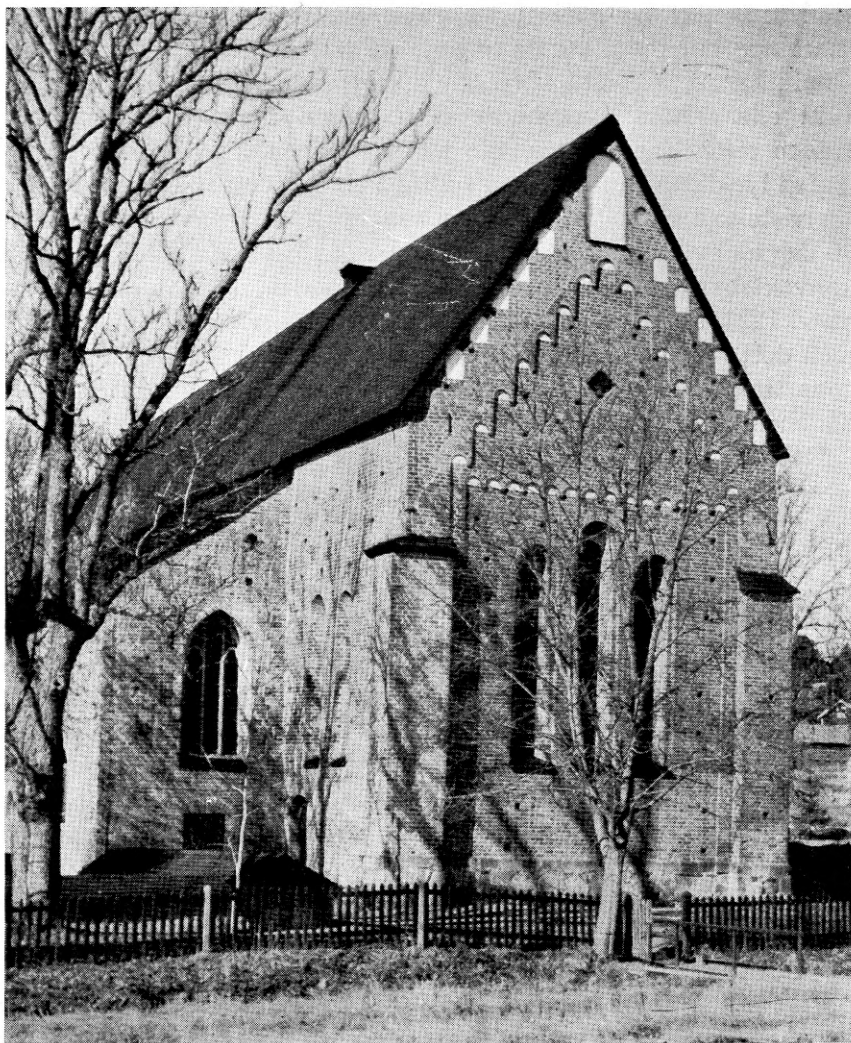
Klostrets allra äldsta historia är höljd i dunkel och tillgängliga uppgifter ytterst fåtaliga. Man vet endast att kyrkoherden i St Per i Sigtuna, Gaufridus, år 1220 var på resa i Italien, samt att han därvid även besökte Bologna. Vid samma tillfälle hölls dominikanernas generalkapitel i staden under ordensgeneralen Dominikus' egen ledning, och Gaufridus lyckades av honom utverka, att två bröder skulle sändas till Sigtuna för att där grunda ett konvent. Två nordiska klerker, Simon och Nicolaus, vilka året innan hade inträtt i orden, anförtröddes den hedrande uppgiften.

Sigtuna Mariakyrka; västfasaden.

Men sannolikt ha de inte haft någon större lycka med sig, ty snart nog hör man, att de begivit sig från Sigtuna till Lund, där dominikanernas första nordiska kloster grundades så tidigt som 1221 eller 1222. Kyrkoherde Gaufridus däremot reste vidare i Italien säkerligen i den glada förhoppningen, att de båda sändebuden lyckligen skulle kunna fullfölja sin mission i Sigtuna. Under sin vistelse i Rom lyckades han rent av förmå påven att utlova 20 dagars avlat åt alla dem, som med gåvor understödde den nya konventsbyggnaden. I brevet därom, som är daterat den 11 januari 1221, förutsätts byggnaderna redan vara under uppförande, men detta får sannolikt helt och hållet sättas i samband med den gode Gaufridus eget önsketänkande, ty det lär knappast ha haft någon motsvarighet i verkligheten.

Det dröjde ända till 1237 innan något konvent kom till stånd i Sigtuna, och då hade inte endast Lund utan även Visby för länge sedan fått sina dominikanerkloster. Under ett par årtionden framåt har man sedan synbarligen varit flitigt sysselsatt med byggandet av såväl klostret som den tillhörande kyrkan och 1247 ha vi nästa märkesår i klostrets historia. Den 2 december detta år skriver nämligen den påvliga legaten Wilhelm av Sabina, som då var i Sverige, ett brev till priorn och predikarebröderna i Sigtuna, vari han meddelar 40 dagars avlat åt alla dem, som på kyrkans invigningsdag besöka templet. Av brevets ordalydelse framgår ej klart om denna invigningsdag inträffat tidigare under loppet av året eller till äventyrs redan något år innan. Man får snarare en känsla av att sistnämnda dag vid brevets avfattande varit nära förestående, och att invigningen sålunda möjligen kunnat inträffa någon gång under loppet av 1248 helst då på någon av Marie festdagar, eftersom kyrkan var helgad åt Jungfru Maria. I varje fall kan det inte ha varit fråga om Marie Himmelsfärds dag, d. v. s. den 15 augusti 1247, eftersom den dagen finns särskilt omnämnd i brevet utan hänsyftning på invigningsdagen. Vare nu därmed hur som helst. År 1247 eller tiden närmast däromkring har kyrkan stått så pass färdig, att den kunnat invigas för sitt ändamål. Helt avslutat synes emellertid arbetet inte ha varit att döma av brev, som daterats såväl 1252 som 1253, där det fortfarande talas om arbeten

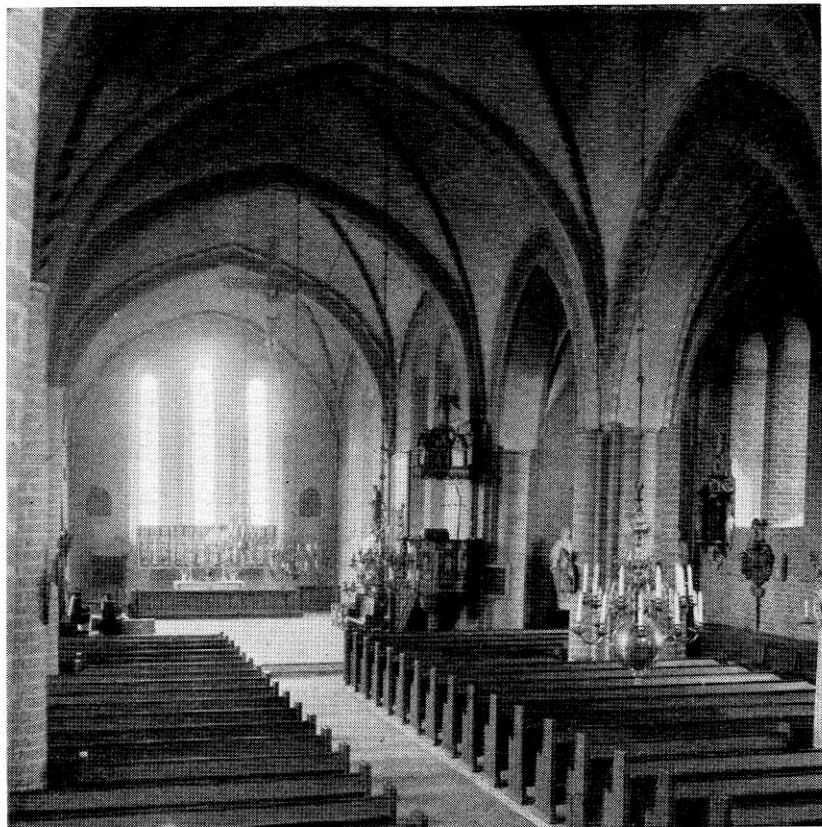

Sigtuna Mariakyrka; korpartiet.

på kyrka och klosterbyggnader. Senast under loppet av 1250-talet förefaller dock det stora verket ha blivit avslutat i dess ursprungliga form.

Man kan mycket väl föreställa sig den våldsamma uppmärksamhet, som predikarebrödernas stora bygge i Sigtuna måste ha väckt i de allra vidaste kretsar, inte så mycket på grund av klostret som andlig institution utan snarare på grund av det byggnadsmaterial, som kom till användning, nämligen tegel. Det var första gången, som man i Uppsverige brukade det material, som sedan skulle komma att spela en så dominerande roll inom byggnadsverksamheten i vårt land. Teglets festligt röda prakt, dess med naturstenen konkurrerande fasthet, allt bidrog till teglets segertåg i de nordiska länderna, och speciellt i Mälardalen hade man dessutom tillgång till råmaterialet, en lämplig lera, i obegränsad mängd. Tegelslageriet vid klostret i Sigtuna blev i själva verket den första av en lång rad liknande anläggningar, som sedan skulle växa upp, och ännu i dag har tegelindustrin en given plats i Mälardalens materiella kultur.

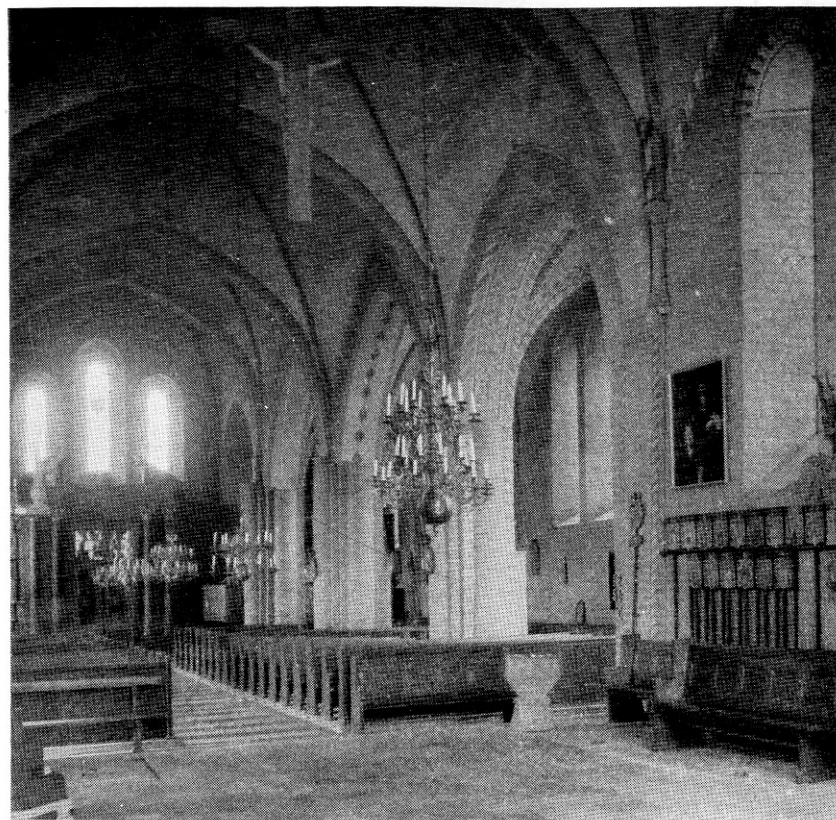
Mariakyrkan i dess ursprungliga gestaltning avvek betydligt från den nuvarande, ehuru grundplanen för båda är densamma. Den byggdes som en treskeppig hallkyrka, med mitskeppet väsentligt högre än sidoskeppen och saknande överljus. I öppen anslutning till långhuset låg sedan det ljusa och rymliga koret. På detta sätt se vi den ännu, men taket, såväl det inre som yttre, var från början helt annorlunda. Mitskeppet täcktes sålunda av ett platt trätak vilande på en serie av murbågar, som utgingo från de halvkolonner, vilka numera till synes omotiverat kransa de bärande pelarna i långhuset. Men även vid väggarna stå sådana "tomma" halvkolonner ehuru mindre, en mot varje pelare, och detta ger vid handen, att vi haft ett helt system av murbågar med därpå vilande takkonstruktioner. Sidoskeppen ha av allt att döma varit uppdelade i tvärgående tunnvalv mellan murbågarna, vart och ett omfattande en grupp av parställda fönster. På utsidan har detta motsvarats av sadeltak ovan varje tunnvalv, vilka sålunda liksom dessa rätvinkligt utgått från mitskeppstaket. Först i början av 1280-talet räknar man med att kyrkan erhållit

Mittskeppet med koret i bakgrunden.

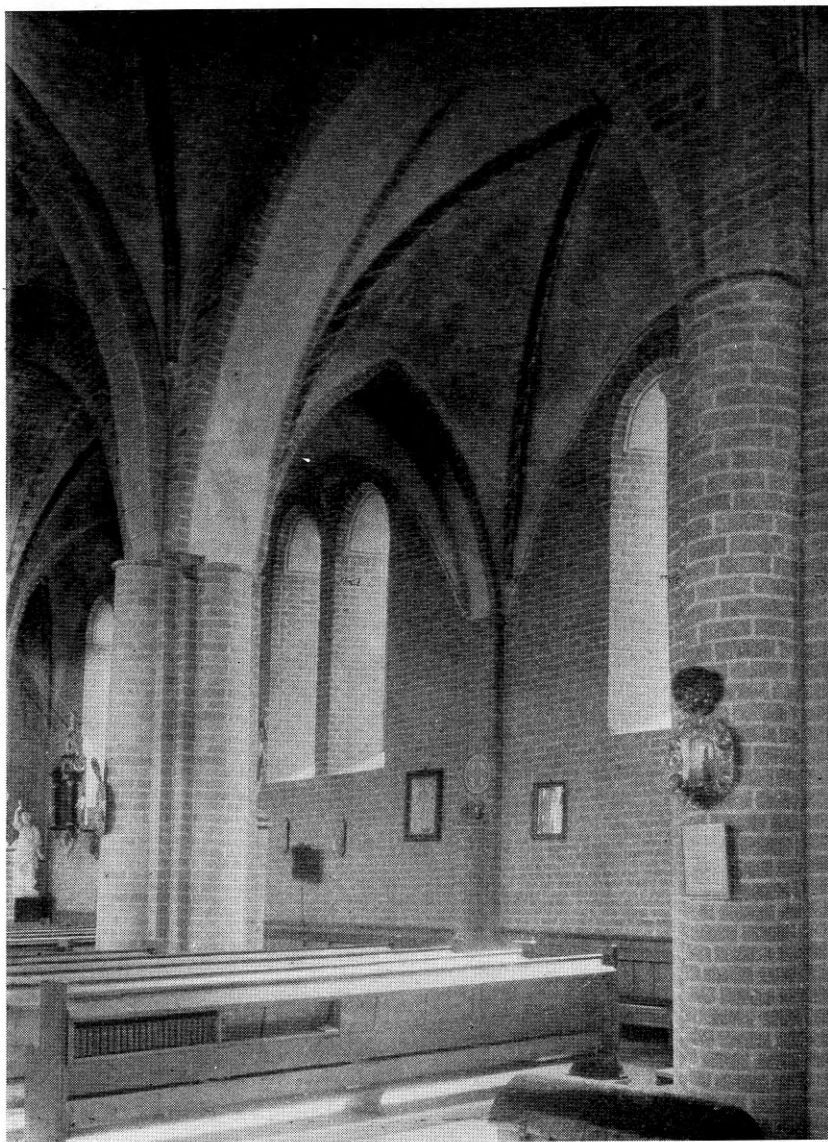
sin nuvarande övervälvning. I ett brev av den 2 oktober 1281 talar nämligen ärkebiskop Jacob om sigtunabrödernas under hand varande byggnader, och 1289 bekostade Magnus Ladulås ett koppartak till kyrkan, vilket synes bekräfta, att den vid denna tid bör ha fått sina nya valv färdiga.

Kyrkan hade då fått det utseende, som den i det väsentliga ännu i dag bevarar. Dess inre präglas av stor måttfullhet och balans. De höga valven, som utformats enligt övergångstidens

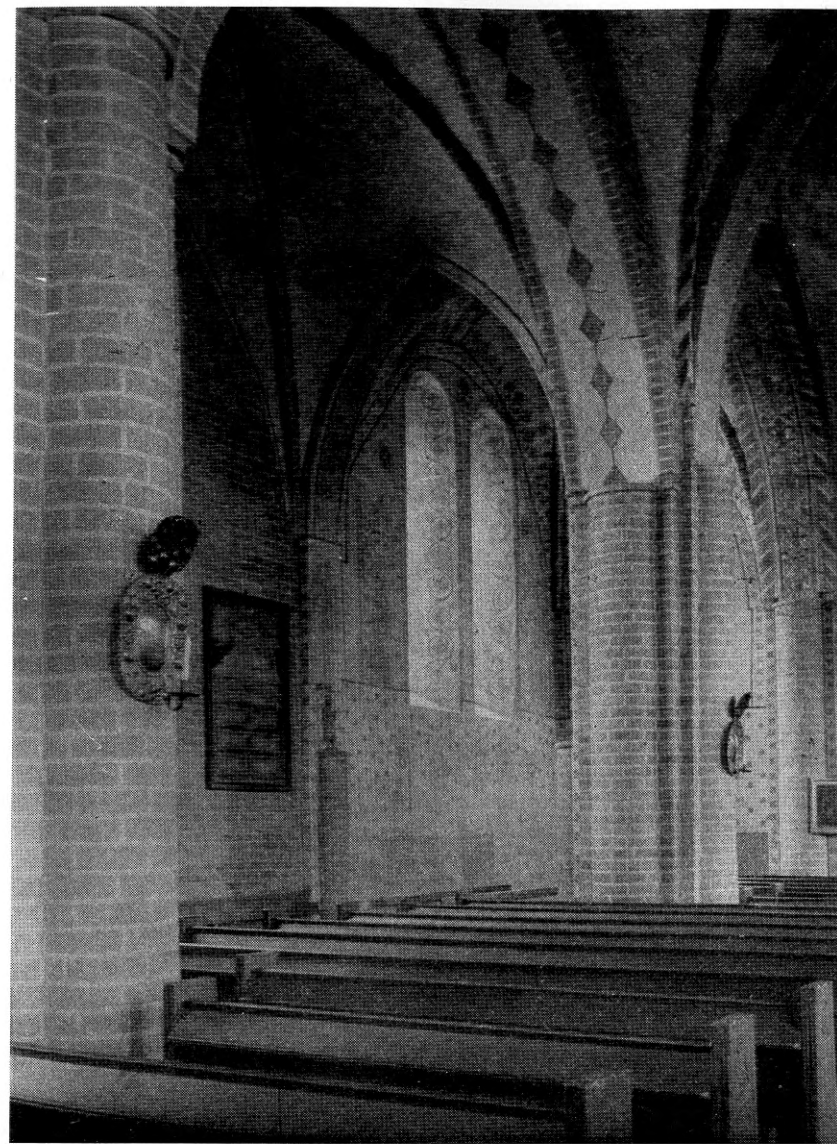

Blick från koret mot mittskepp och orgelläktare.

smak, ge åt interiören en osedvanligt ädel, nästan katedralmässig resning, och detta understrykes ytterligare genom det skimrande ljuset från den höga trefönstergruppen i koret och de parställda fönstren längs långväggarna. I denna ståtliga och helgjutna interiör frapperas man emellertid av den nästan totala frånvaron av arkitekturutsmyckning. De små kolonnetterna, som ta emot valvribborna i koret, de enkla pilastrarna med deras rundstavsprofil och långhuspelarnas spartanska vulstavslutning är nära nog

Södra sidoskeppet.

Norra sidoskeppet med restaurerade 1300-talsmålningar.

Blick mot norra korväggen med Oxenstiernas antavlor.

det enda i den vägen, som står att finna i interiören. Något rikare ter sig då det yttre med dess livfulla tegelblindingar och dess tämligen starkt profilerade västportal, vilken senare till och med utrustats med ett låt vara torftigt dekorerat kapitälband.

Allt detta stämmer väl överens med klosterbyggarnas intentioner. För dessa var ju sparsamheten med yttre grannlåt en bjudande regel. Om man icke desto mindre ställer sig tveksam till frågan, huruvida kyrkan från början varit helt utan dekorativa detaljer, så beror detta närmast därpå, att sådana faktiskt blivit påträffade, bl. a. vid grävningar, samt att en vackert huggen kolonnbas av kalksten ännu står på sin plats i den till klostret hörande kapitelsalen. Två med bladstänglar dekorerade kalkstenskapitäl finnas bevarade, vilka med största säkerhet tillhört klostrets utsmyckning, likaså finnas fragment av två rikt dekorerade tegelkapitäl, vilka även kunna räknas dit. Och flera torde ha funnits tidigare. Samtliga ha kommit till under det äldre byggnadsskedet, sålunda före 1247, och det är väl föga troligt att alla dessa dekorativa detaljer, av vilka tegelkapitälerna få räknas till vår allra bästa bevarade tegelornamentik, skulle vara att hänföra till klosterbyggnaderna, medan själva kyrkan blivit helt utan. Om allt detta torde det numera vara svårt att vinna definitiv klarhet.

Lika litet vet man om de målningar, som med all sannolikhet från början lyst upp interiören. Det platta trätakets över mittskeppet bör i varje fall haft dylika, som skattat åt förgängelsen vid valvslagningen på 1280-talet. Den äldsta målning, man nu kan se, är den latinska skriften i en nisch på norra korväggen. Det är gravskriften över klostrets förste välgörare, ärkebiskop Jarler, som fick sin sista viloplats i kyrkan år 1255. Man läser följande: VENERABIL : PATR . (JA)RLERP . FELICIS . RECORDACIONIS : VPSALN : ARCHIEPC . EST . HIC . CONDITUS . eller i översättning "den vördnadsvärde fadern (Ja)rlar i lycklig åminnelse ärkebiskop i Uppsala är här begravnen". — Nära hundra år senare eller närmare bestämt 1341 fick en annan ärkebiskop, Petrus Filipsson, sin grav på samma plats. Jarlers nisch murades då igen, och norra korväggen pryddes i stället med ett gemensamt

Ärkebiskop Jarlers gravnisch och Petrus Filipssons målade epitafium före restaureringen. 1200- och 1300-talen.

Detalj av målningarna i västra travén före restaureringen. Krönt, kvinnligt helgon. 1300-talet.

målat "epitafium" för båda ärkebiskoparna. Såväl nischen som den senare målningen kom fram vid kyrkans restaurering 1904—05, men de blevo då tyvärr alltför hårt uppfriskade med ny färg, varför de gamla målningarnas karaktär till stor del tillspillogivits. Det samma måste tyvärr sägas om de bevarade målningarna i norra sidoskeppet och västra valvet. Deras tillkomsttid torde ej få sättas alltför långt efter Petrus Filipssons gravmonument, och de utgöra därigenom ett intressant prov på 1300-talets muralmåleri, som endast i sällsynta fall bevarats i vårt land.

Rörande kyrkans äldsta inredning och skrud äro vi dåligt underrättade. Säkert har den redan under 1200-talet haft åtminstone ett krucifix och flera större altarprydnader, men allt detta är numera försvunnet. Man får vara mer än tacksam över att åtminstone en av 1300-talets dyrgripar finnes kvar, nämligen det vackra altarskåp, som numera liksom tidigare är placerat på högaltaret. Det är ett s. k. Mariaskåp med en framställning av Marie kröning i mitten av corpus samt ärkeängeln Gabriels möte med Maria på ena sidan och Marias och Elisabeths möte på den andra. De båda dörrarna ha vardera tre figurer; i den ena finna vi den helige Jakob, ett kvinnligt helgon och aposteln Petrus, i den andra stå Johannes, Paulus och Johannes Döparen. På dörrarnas utsida finnas målningar framställande Konungarnas tillbedjan och Marie död.

En konsthistorisk värdering av detta märkliga monument erbjuder stora svårigheter. En forskare har framfört tanken, att det skulle vara ett verk från 1360-70-talet men samtidigt framhållit, att där även förekomma stildrag, som kunde antyda en ännu högre ålder. Det ligger då nära till hands att räkna med en omfattande uppsnyggning av kyrkan omkring 1300-talets mitt, då inte blott ärkebiskop Petrus Filipsson fått sitt målade epitafium och valv och väggar sina vackra målningar, utan då även det nya altarskåpet anskaffades från någon nordtysk verkstad. I omkring hundra år har det sedan stått på sin upphöjda plats framme i koret till brödernas och besökarnas andakt och ögonfägnad, men därefter, — alltså vid 1400-talets mitt — har det tydligen varit i behov av en genomgripande renovering. Från det gamla skåpet har man behållit

Detalj av målningarna i västra travén före restaureringen. Den helige Dominikus (?). 1300-talet.